

NIHÂLÎ İBRÂHÎM İBN SÜLEYMÂN HALÎFE VE MİR'ÂTÜ'L-'UKALÂ ADLI ESERİ*

NIHALÎ İBRAHİM İBN SÜLEYMAN HALİFE AND HIS WORK NAMED MİRATUL-UKALA

Mehmet ALTUNMERAL**

Mehmet Yunus YAZICI***

Hayrettin BAHAR****

Öz

Ahlak; insandaki iyi ve kötü huyların, yaratılış özelliklerinin, faziletlerin tümü için ortak kullanılan bir isimdir. Bu konu din, felsefe, mantık, siyaset vb. alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da işlenmiştir. Pend-nâme, siyaset-nâme, nasihat-nâme gibi edebî türlerle hikemî şiirler ahlak merkezinde oluşturulmuştur. Bunun yanında Ahlâk-ı Alâ'î, Ahlâk-ı Muhsinî, Mir'âtül-Ahlâk gibi önemli eserler edebiyat tarihimizde yerini almıştır. Nihâlî İbrâhîm ibn Süleymân Halîfe tarafından hicrî 1213 (m. 1798/1799) yılında kaleme alınan Mir'âtü'l-'Ukalâ adlı eser de bunlardan biridir. Tıp ilmiyle ilgilenen ve bir müddet Mekke ve Medîne'de evrak memurluğu yapan Nihâlî, eserini Sultan III. Selim'in tahtta bulunduğu dönemde tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Nihâlî, Mir'âtü'l-'Ukalâ, Ahlak, Tıp

Keywords

Nihali, Miratul-Ukala, Ethics, Medicine

Makalenin giriş bölümünde ahlak ve ahlak ile ilişkili ilimler hakkında durulmuştur. Bunun yanında ahlak disiplini ile ilgili eser veren müellifler ve eserleri zikredilmiştir. Girişten sonra biyografik ve bibliyografik kaynaklar ışığında Nihâlî'nin hayatı hakkında yazılanlar tartışılmış ve kendi eserlerinden hareketle müellifin hayatı kaleme alınmıştır. Ardından ona ait eserlerin tanıtımına, Mir'âtü'l-'Ukalâ'nın muhteva ve üslup açısından incelemesine yer verilmiştir. Çok yönlü bir şahsiyet olan Nihâlî'nin yararlandığı kaynaklar, oluşturduğu tertip ve üzerinde durduğu kavramlar hakkında incelemede bulunulmuştur. Son olarak da eserin ulaşabildiğimiz dokuz nüshasının katalog bilgilerine yer verilerek yazmaların nüsha tavsifi yapılmıştır

**Dr. Öğr. Üyesi, Bartın

Üniversitesi

maltunmeral@bartin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5953-5152

Bartın/TÜRKİYE

***Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi

myazici@bartin.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3817-931X

Bartın/TÜRKİYE

****Arş. Gör., Bartın Üniversitesi

hbahar@bartin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8760-5402

Bartın/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 28/08/2020

Kabul Tarihi: 30/07/2021

Abstract

Ethics connotes a set of concepts encompassing the good or bad habits, truths about human nature, virtues and so on. This subject has been frequently discussed in the field of literature as well as of religion, philosophy, logic, politics, etc. Like hikemi (wise) poets, certain literary genres such as pend-name (an ethical-based poetical book), siyaset-name (political epistel) and nasihat-name (book of advice for rulers) were constituted by taking ethics to the center. On the other side, a number of significant works, such as Ahlak-ı Alai, Mir'âtül-Ahlâk or Ahlak-ı Muhsini have imbedded in the history of literature in this sense. Miratul-Ukala is also one of them. Written by Nihali İbrahim ibn Süleyman Halife, who was interested in medicine and worked as a civil servant in Mecca and Medina, the book was completed during the reign of Selim III.

* Bu makale Bartın Üniversitesinde tamamlanan 2017-SOS-A-010 numaralı BAP projesi kapsamında hazırlanmıştır.

In the introduction part of the article, we focused on morality and the sciences related to morality. In addition, the authors and their works on moral discipline are mentioned. After the introduction, in the light of biographical and bibliographic sources, the writings about the life of Nihali were discussed and the life of the author was written based on his own works. Then, the introduction of his works, and the examination of Miratu'l-'Ukala in terms of content and style were included. The resources that Nihali, who has a well-rounded personality, benefited from, the organization he created and the concepts he focused on were examined. Finally, the manuscripts were classified by using the catalog information of the nine copies of the work that we can access.

Giriş

Osmanlı medeniyeti; kendinden önceki felsefe-bilim geleneklerine eklenerek çeşitli düşünce biçimleri üretmiş, kendinden sonraki medeniyetlere bir örnek ve temsil teşkil ederek belirleyici bir model oluşturmuştur. Özellikle Selçuklu döneminde olgunlaşan devlet kurumları ve eğitim-öğretim yapıları, Osmanlı döneminde daha da gelişerek Akdeniz coğrafyasından Mezopotamya'ya, Kırım ve Balkanlar'dan Asya'nın iç bölgelerine kadar geniş bir coğrafyada ilmî ve entelektüel bir canlılık husûle getirmiştir. Medreselerde, tekkelerde, Enderun gibi kurumlarda yetiştirilen öğrenciler bir sınıf olarak âlim-bürokrat tipini meydana getirmiş ve bu tahsilli kesim çeşitli mansıp ve görevlerle entelektüel geleneği sürdürmüştür. Medreselerde okutulan mantık, matematik, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, felsefe gibi teorik disiplinlerin yanında teorik bir geleneğe sahip olmasına rağmen daha çok amelî alanı ilgilendiren ahlak ilmi de tüm kesimleri ilgilendiren bir disiplin olmuştur. Ahlak; felsefeciler, kelimacılar, mutasavvıfların yanında edebiyat alanına da yaklaşmış ve bu alanda da büyük bir üretim husûle gelmiştir. Pend-nâme, nasihat-nâme, öğüt-nâme, siyâset-nâme, hikemî edebiyat geleneği bu üretime örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında ahlak ilmi, klasik kozmolojinin de etkisiyle musikî, tıp, astronomi gibi disiplinlerle de yakın ilişkide bulunmuştur. Ayrıca kıyafet ilmi, okült ilimler gibi medresede okutulmayan disiplinler de bazı bahislerini doğrudan ahlakla ilişkilendirerek kurmuşlardır. Ahlak ayrıca aritmetik, musiki, geometri, astronomi gibi riyazi ilimler ve metafiziğin taliminden sonra öğrenilmesi gereken bir ilimdir (Kindi, 2015, s. 380-382).

Ahlak; siyaset, toplum yönetimi, aile yönetimi, çocuk eğitimi, insan eğitimi gibi insana doğrudan değen birçok alanı da belirlediği için toplumda sadece belli bir kesimin ilgilendiği bir disiplin olmamıştır. Öncelikle nazarî düşüncenin en önemli ayağını teşkil eden felsefeye baktığımızda ahlak/etik/moral sahasının “felsefenin metafizik ve mantıkla birlikte en önemli sorun sahası” (Duralı, 2013, s. 89) olduğu görülür. Buna mukabil olarak İslam düşünce geleneğinde Antik Yunan geleneğini tevarüs ve tedvin eden hukemâ, Kindî'nin felsefî risaleleri ile birlikte ahlak felsefesi alanında ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Kindî'den sonra Ebû Bekr er-Râzî (*et-Tıbbu'r-Rûhânî, es-Sîretu'l-Felsefiyye*)¹, Yahyâ İbn Adî (*Tehzîbü'l-Ahlâk*)², İbn Miskeveyh (*Tehzîbü'l-Ahlâk*)³, Fârâbî (*et-Tenbîh 'Alâ Sebîli's-Sa'âde, Tahsîlü's-sa'âde, el-Medînetü'l-Fâzıla, es-Siyâsetü'l-Medeniyye*)⁴, Ebü'l-Hasan el-Âmirî (*Kitâbü's-Sa'âde Ve'l-İs'âd*)⁵, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Gazâlî (*İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn*)⁶, Nâsirüddîn Tûsî (*Ahlâk-ı Nâsirî*)⁷, Devvânî

¹ bk: Karaman, 2002.

² bk: Yahyâ bin Adî, 2013.

³ bk: Miskeveyh, 2017.

⁴ bk: Özcan 2007; Fârâbî 1999; Fârâbî 2018; Fârâbî 2017.

⁵ bk: Kaya, 1991.

⁶ bk: İmâm Gazâlî, 2016.

⁷ bk: Nasîruddin Tûsî, 2013.

(*Ahlâk-ı Celâlî*)⁸, Mâverdî (*Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*)⁹, Hüseyin Vâiz el-Kâşifî (*Ahlâk-ı Muhsinî*)¹⁰ gibi birçok düşünür ahlak üzerine eserler kaleme almışlardır.

Türk edebiyatına bakıldığında Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâ'î*'si¹¹, Muhyî-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm'ı*¹², Bostân-zâde Yahyâ Efendi'nin *Mir'ât-ı Ahlâk'ı*¹³ öne çıkan ahlak kitapları olarak görülmektedir. Çalışmamızın konusu olan *Mir'âtü'l-'Ukalâ* da önemli ahlak kitaplarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Eserin Yazarı Hangi Nihâlî?

Üzerinde çalıştığımız *Mir'âtü'l-'Ukalâ* adlı eserin mukaddimesinde yazarın ismi; "*İbrâhîm Nihâlî ibn Süleymân Halîfe*", yazara ait ulaştığımız ikinci eser olan *Bostân-ı Etibbâ* da ise "*Halîfe-zâde İbrâhîm Nihâlî*" şeklinde kayıtlıdır. *Mir'âtü'l-'Ukalâ* adlı eserinin sonunda müellif kendisini "*Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kalem-i şerâfet-raşamınıñ hizmet-i kisedârlığı ile müftehir İbrâhîm*" şeklinde, eseri yazdığı dönemde yaptığı iş ile tanıtır. Ayrıca bu eseri Sultân Selîm Han devrinde kaleme aldığını da belirtir.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Mir'âtü'l-'Ukalâ* müellifi olan Nihâlî'nin *Osmânlı Mü'ellifleri*'ndeki bu bilgilerine ek olarak, Haremeyn-i Şerîfeyn Kalemî evrak memurluğu görevini yaptığını ve bunun yanında Dîvân-ı Hümâyûn Katipleri arasında da bulunduğunu söyler. 1186 (1772/1773) tarihinde vefat ettiğine dair bilginin ferâşet defterlerinde kayıtlı olduğunu belirtir (Tâhir, 2000, s. 155). Bu bilgiler Nihâlî'nin yazı işleri ve evrak memurluğu gibi devlet hizmetlerinde de bulunduğunu göstermektedir.

Biyografi kaynakları tarandığında 1186 tarihinde vefat etmiş Nihâlî isimli üç şahsa ait bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Müstakim-zâde, *Mecelletü'n-Nisâb'* da 1186 tarihinde vefat eden Mehmed isimli bir Nihâlî'den bahseder. Bunun yanında adı İbrahim olan, Kasımpaşa'da yaşayan ve 1193'te taun hastalığına yakalanarak vefat eden başka bir Nihâlî'yi de not eder (Müstakim-zâde, 2000, s. 430b). Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* adlı eserinde 1186'da ölen Halepli Nihâlî Mehmed Efendi hakkında bilgiler verir (Süreyyâ, 1998, c. 4/2, s. 193). Esad Mehmed Efendi *Bağçe-i Safâ-endûz* isimli biyografi kitabında (Esad Efendi, 2018, s.180) ve Şefkat, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd'*ında (Şefkat, 2017, s.272-273) yukarıda zikredilen Nihâlî Mehmed Efendi'den bahseder ve vefat tarihi olarak 1186'yı kaydeder.

Feridun Nafiz Uzluk, Bursalı Hekim Ali Münşî Efendi üzerine hazırlamış olduğu makalesinde Nihâlî ve tıbbâ dair yazdığı eserden bahsederken şu notu düşer: "*İbrahim Nihali, eserinin hiç bir yerinde tarih yazmadığı gibi istinsah eden İbrahim Servet dahi senesini yazmamış; fakat bir yerinde Kâtipzade Hekimbaşı Refi Efendi'den merhum diye söz açtığına göre onunla çağdaş olsa gerek. Her halde III. Sultan Mustafa devrinin garblulaşma heveslerini besliyen uyanık şahsiyetlerindendir.*" (Uzluk, 1950, s. 330)

⁸ bk: Devvânî, 2019.

⁹ bk: Mâverdî 2018.

¹⁰ bk: Kâşifî, 2019.

¹¹ bk: Kınalızâde, 2007.

¹² bk: Muhyî-i Gülşenî, 2004.

¹³ bk: Bostan-zâde, 2020.

Hem Tâhir'in hem de Uzluk'un yazarın ölüm tarihi ile alakalı verdiği bilgilerde bir takım karışıklıklar mevcuttur. Bunun sebebi yazarın *Mir'atü'l-'Ukalâ* isimli eserinin hâtime kısmında “*sultānu'l-gālib tārīhine beş māh kalduğda tebyīzi müyesser olmuşdur* (Nihâlî, 1202, 44a)” cümlesiyle eseri tamamladığı zamanı kaydetmesidir. Bu cümledeki “*sultānu'l-gālib*” ifadesi bize 1214'ü, beş ay öncesi ise Receb 1213 tarihini vermektedir. Bu bilgi ışığında metnin Aralık/Ocak 1798/1799 senesinde tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. Eserini 1789-1807 tarihleri arasında tahtta bulunan III. Selim zamanında meydana getirdiğini söylemesi de bu bilgiyi desteklemektedir. Bu durumda Bursalı Mehmed Tâhir'in Nihâlî İbrahim'in ölüm tarihini, yukarıda zikredilen Mehmed Nihâlî'nin vefat tarihi ile karıştırdığını söyleyebiliriz. Mehmed Tâhir, Nihâlî hakkında yazdığı maddenin sonuna yazara ait olduğunu belirttiği iki beyit kaydeder:

“*Fehm eyledinse ma'nî-i takvîm-i âdemi*

Bildin tamām nüsha-i ahkām-ı âlemi

Aç 'ayn-ı i'tibārını çeşm-i habâb-vâr

Yemde görünce katreyi gör katrede yemi' (Tâhir, 2000, s. 156).

İkinci beyit Yunus Kaplan'ın 18. yüzyıl şairi Nihâlî üzerine hazırlamış olduğu makalede aynen geçmektedir (Kaplan, 2011, s. 105). Bu Nihâlî yukarıda bahsettiğimiz Mehmed Nihâlî'dir. Bu durumda Tâhir'in verdiği bilginin hatalı olduğu gözükmemektedir.

Nihâlî'nin *Mir'atü'l-'Ukalâ* adlı eserine bakarak ahlak ve hikemiyat konusunda önemli fikirleri olduğunu söyleyebileceğimiz gibi *Bostân-ı Etibbâ* eserini dikkate alarak da onun döneminin önemli tıp âlimlerinden olduğunu fikrini ortaya atabiliriz. Uzluk, hazırladığı makalede ismini kaynaklarda bulamadığı tıpla ilgilenen bir zatdan “... *Halîfezâde İbrahim Nihali Efendi Tıp Medresesinde bir yıl Mucez ve şerhini okumuş...*” şeklinde bahseder (Uzluk, 1950, 330). Bu bilgiyi göz önüne alarak onun aynı zamanda bir tıp medresesi kurduğu görüşünü de ileri sürebiliriz.

2. Eserleri:

2.1. *Mir'atü'd-Deolet*

Bursalı Mehmed Tâhir, Nihâlî'nin *Mir'atü'd-Deolet* isiminde “1182 seferinin sebeb-i zuhûruna ve ıslâh-ı umûr-ı devlete â'id” bir tarihçesinin olduğunu kaydeder (Tâhir, 2000, s. 155). Devlet işlerindeki bozuklukları ve bunların düzeltilmesi için izlenecek yolları anlatan lâyiha türündeki bu eser üzerinde Süleyman Lokmacı'nın bir çalışması mevcuttur.¹⁴

2.2. *Bostân-ı Etibbâ*

Nihâlî'nin tıba dair kaleme aldığı bir eserdir. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saip Kitapları 2105/57 numarada kayıt olup 210 varaktır. Müstensih Seyyid İbrâhîm Servet'tir. İstinsah tarihi belli olmayan eserin baş kısmında fihrist bulunmaktadır. Kitabın mukaddimesinde yazar ve eserin ismi şöyle kaydedilmektedir: “... bu kalîlü'l-bizâ'a Halîfe-zâde İbrâhîm Nihâlî mu'tâlâ'a-i kütüb-i tıbbiye

¹⁴ bk: Lokmacı, 2021.

ile bilmesi lâzım olan tabâyi^c ve ba^czı havâşş-ı edviye ve ba^czı tedâbîre müte^callık neşâyiḥ-i eṭibbâyi fihrist gûne cem^c ü taḥrîr ve *Bostân-ı Eṭibbâ* tesmiyesiyle bir kaç faşl üzere tertib olundu.” (Nihâlî, yz. tarihsiz, 1b).

2.3. Mir’âtü’l-’Ukalâ¹⁵

Nihâlî’nin ahlaka dair kaleme aldığı eseridir. Eserin hicrî Receb 1213 milâdî Aralık/Ocak 1798/1799 senesinde tamamlandığı yukarıda zikredilmiştir. Eserin ulaşabildiğimiz dokuz nüshasının olması ve bu nüshalardan bazılarında haşiyelerin bulunması, zamanında çok okunan ve değer verilen bir eser olduğunu göstermektedir.

BAP projesi olarak 2018 senesinde tamamlamış olduğumuz *Mir’âtü’l-’Ukalâ* üzerinde Okan Erman tarafından yine aynı sene hazırlanan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁶

2.3.1. Eserin Muhtevası

Nihâlî’nin *Mir’âtü’l-’Ukalâ* adlı eseri iki bölümden oluşmakla beraber ilk bölümü kendi içerisinde beş fasıldan oluşmaktadır. Besmele, hamdele ve salvelenin ardından “emmâ ba’d” kısmında müellif, işlerin yönetilmesine dair kendinden öncekilerin sözlerini toplayarak eserini vücuda getirdiğini ve isminin de *Mir’âtü’l-’Ukalâ* olduğunu belirtmektedir.

İlk bölümde eylem ve söz için duruma uygunluk ve bunların belirli sınırlar içinde olması, orta yol tutulması, zamana ve mekâna mutabakat gibi konular ele alınmıştır. Akıllı insan yapacağı bir işte ve söyleyeceği bir sözde iyiliği kazandıracak ve kötülüğü giderecek durumu kollamalı, zarar ve faydayı gözeterek eyleme geçmelidir. Çünkü akıl ve irfan eylemlerin sonucunda ortaya çıkar.

Allah’ın her insana verdiği güçler ayrı ayrıdır ve insan kendinde olan bu güçleri keşfedip ortaya çıkarmalıdır. Bunun farkında olan insan istidadınca konuşmalı, davranmalı ve muhatabına da onun anlayacağı şekilde hitap etmelidir. Boş konuşmanın, düşünmeden cevap vermenin zararları ve sözün değeri de bu bölümde geçen bahisler arasındadır. Bölüm sonuna doğru kelam ve fiilin durumları zaman ve mekânla ilişkilendirilerek işlenir. Belirli bir mekân ve zamanda icra olunması uygun olmayan hal, hareket, davranış ve sözler başka bir zeminde faydalı ve doğru olabilir. Bu durumu müellif şöyle anlatır: “*Āhen pūlādīñ envāc-ı āhene te’sīri muqarrer oldığı gibi eṣ’ār-ı dil-āvīz ve nikāt-ı lutf-āmīz baḥlīli saḥī ve cebānī ṣecīc ve le’īmi kerīm ve melūli zelūl ve sefīhi nebīh eylemesi mişūllū elfāz-ı bihīn ve ‘ibārāt-ı dil-niṣīniñ daḥi selb-i şifāt u taḥ vīl-i ‘ādāt-ı beşerde fi’li kārgerdür.*” (Nihâlî, yz. 1202, 7b-8a).

İkinci fasıl akıl hakkındadır. Aklın, âkilin ve kalbin çeşitli tanımları ve durumları anlatılır. Kalp, bilmenin/bilginin ve anlamanın hazinesi, hüznün ve sevincin kaynağıdır. Kalbe gelen fikirler önce dimağa gelip oradan da sırasıyla hislere ve doğruyu yanlıştan ayırt eyme yetisine gelerek dış duyulara ulaşır. Görme duyusuna dair konunun kısımları ve insanın görmesinin hayvandan farklı olan tarafları kalp ile irtibatlı olarak

¹⁵ Makale hazırlanırken en eski tarihli nüsha olması münasebetiyle Hüsrev Paşa Kütüphanesi nüshası dikkate alınmış ve oradan alıntı yapılmıştır.

¹⁶ bk: Erman, 2018.

açıklanmıştır. Kalbin nuru hayvanda olmadığı için, hayvan eşyanın hakikatini anlamaktan yoksundur. Göz nurunda akıl, kalp ve ruh nurunu taşımayan kimseler görünüşte insan olsalar da hakikatte hayvandırlar. Akıl ve görme duyusu karşılıklı olarak anlatılır. Buna mutabık olarak görme duyusundaki kusurların akılda olmamasının sebepleri örneklerle açıklanır. Burada hissedilen âlem ile akledilen âlem arasında karşılaştırma söz konusudur. Yanlışlar görme duyusundan kaynaklanır ve akılda yanlış yoktur. Akılda görülen yanlışlar bazı inanışlar, vehimler ve hayallerden kaynaklanır ve bunlar akla yüklenemez. Bu konu eserde şu şekilde anlatılır: “*Pes envâc-ı gâlağ başardan olup ‘aql gâlağdan ‘arīdür ammā bu sâ’il su’âl idüp ‘uqalā hod-nazar-i ‘aqlīde gâlağ itdiklerini görürüz dirse bu su’ale cevāb virilür ki sen didigin ‘uqalāda hayālāt u evhām u ba’zı i’tikādāt vardır ki anlarıñ aḥkāmı aḥkām-ı ‘aqlı tayy iderler. İmdi gâlağ hayālāt u evhām u i’tikādāta mensüb olup ‘aqla gâlağ nisbet olunmaz.*” (Nihâlî, yz. 1202, 13a).

Bu bahsin sonunda *tefekür, feraset, teyakkuz, teenni, hazm* kavramlarının açıklaması yer alır ve son olarak “hâzım” insanın özelliklerine değinilir. *Meşveret, vesvese* ve *kasd* kavramlarının açıklamasıyla ikinci kısım son bulur. *Meşveret* bölümünde kimlerin meşveret ehli olması gerektiği açıklanır. *Vesvese* kavramının altında *vesvesenin* dört mertebesinin olduğu açıklanır. *Kasd* başlığında ise *kasdın* lügat anlamı verildikten sonra tasavvuf istilahındaki anlamı verilir ve *azm* ile ayrılan yönleri şu şekilde belirtilir: “*Kaşd ile ‘azmiñ farkı budur ki kaşd niyyet-i kalbe ve teveccüh-i taleb-i bâtına dirler. Ve ‘azm tahkik eyleyüp maḥşūd olan her şey’e şürûc kılmāğa dirler.*” (Nihâlî, yz. 1202, 16a).

Üçüncü fasıl *nazar-ı himmet* ve *tesir-i nüfus* hakkındadır. *Nazarın* düşünmek, muntazır olmak, görmek gibi manaları verildikten sonra çeşitli yönlerine atıflarda bulunulur. İyi, güzel şeylere bakmanın insana iyi tesirler edeceği, kötü şeylere bakmanın insanda kötü etkiler bırakacağı anlatılır. İnsanın gözü ve hâli arasında münasebet kurulur. Burada kıyafet ilminin çeşitli yönlerine değinilerek insanın bakışından ne halde olduğunun anlaşılacağına dair tespitler yapılır. *Nazar* değmesi denilen olay ve bazılarının *nazarının* insanlara iyi gelmesi hususu örneklerle anlatılır. *Himmet* bahsinde de *himmetin* tanımı verilir ve *himmetin* etkisine inanmanın imanın şartlarından olmadığı vurgulanır. Fasil bitirilirken *nazar* bahsinde yazılacakların çok olduğu ve bu kadarının yeterli görüldüğü belirtilir. Bu fasılda, diğer fasıllara nazaran, tasavvufi terminolojinin daha ağır bastığı görülür. *Nazar* hakkındaki bilginin *akl-ı ma’âş* ile elde edilemeyeceği ve bu konudaki sırların ancak bir *mürşid* ile çözülebileceği söylenmiştir. Bu durumu müellif şöyle anlatır: “*Bu fasılda çok kıl u kâl olmağla bu miqdār ile iktifā eyledik şerhi ve keşfi müşkildür belki lâ-yecūzdur. Zīrā kıyāsa gelmez ḥavşalaya şıgmaz. Mürşide muḥtāc olan maḥalldür, bu sâḥada ‘aql-ı ma’âş cevlan idemez.*” (Nihâlî, yz. 1202, 21a).

Dördüncü fasıl *re’y ve tedbir* hakkındadır. *Tedbir*, yönetim, idare etme gibi anlamlara gelir. *Re’y* ise fikir, görüş, düşünce, oy gibi anlamlara gelir. Eserde *tedbir* ile iş görülürken insanın doğaya müdahalesi ile onu kendine nasıl boyun eğdirdiği, hizmetkar haline getirdiği anlatılmış ve *tedbiri* ifsat eden şeyler sayılmıştır. Cehaletin nasıl oluştuğu ve cehaletin göstergeleri de bu fasılın muhtevası içerisinde. Yazar *tedbiri* tıp ilmine benzetir. Kendisi de tıp ilmi ile alakalı müstakil bir eser kaleme

alacak kadar bu ilme vâkîf olduğundan, bu bölümde tıp terimlerini bolca kullanır ve ayrıntılı hastalık tasvirleri verir.

Beşinci bölüm *meveddet*, *mahabbet* ve *aşk* konularını ele alır. Buradaki kavramsal şemalar diğer fasıllara nazaran hem daha fazla, hem de daha girift bir yapı arz eder. Müellif aşka giden yolda ilk mertebe olarak öncelikle *muvafakat* üzerinde durur. Muvafakat, bir manaya ilişkin bir gelişen bir yumuşak huyluluk (*mülâyemet*) ile meydana gelir. Daha sonra bunlar gelişip büyüyerek sırasıyla *meyl*, *vedd*, *mahabbet*, *aşk* ve son olarak *veleh* denilen dereceye gelir. Tüm bunlar mertebe olarak piramit şeklinde bir yapı arz ederken bunların yerleri de farklılık gösterir. Muvafakatın mahalli tab', meylin mahalli nefis, veddin mahalli dil, mahabbetin mahalli ise fuaddır. Ardından sırasıyla her birinin ortaya çıkma sebebi verilmiş ve mahabbetin altı çeşidi örneklendirilmiştir. Kelâm-ı kibar ve beyitlerle zenginleştirilen bölümün sonu mutasavvıflardan Necmeddin Kübra'dan yapılan şu alıntıyla sona erer:

"Necmü'd-dîn-i Ekber buyururlar ki vâsîlîne *tarîk* üçdür. *Tarîk-i ahyâr*, *tarîk-i ebrâr*, *tarîk-i şuttâr*. *Tarîk-i ahyâr şol erbâb-ı mu'âmeledür ki keşret-i şalât u şıyâm u kırâ'at u kıyâm u hacc u cihâd u şalâh u sedâd ile sülûk iderler. Bu tarîk ile Allâh'a vâsîl-ı zamân-ı tavîlde* ¹⁷ *قل من القليل* *dür. Ve ebrâr ol aşhâb-ı mücâhededür ki taşfiye-i bâtın ve tezkiye-i ahlâkla kurb-ı Haqq'a giderler. Bu tarikle Haqq'a vâsîl olanlar egerçi evvelkiden ziyâdedür. Ammâ bunlarıñ daği biñde biri vâsîl-ı Haqq olur. Ve ammâ şuttâr şol uşşâk-ı fenâ-ger vardur ki terk-i hestî kıldılar. ¹⁸ومن وما* *den berî oldılar ve ħarmen-i nâm u nâmûsı âteşe urdılar ve ağıyar u mäsivâyı dilden sürdiler."* (Nihâlî, yz. 1202, 27b).

Bundan sonra eser fasıllara ayrılmayıp çeşitli kavramlar, bölüm başlığı hüviyetinde konumlandırılır. İlk başlık *el-ahlak'* tır. Nihâlî ahlakı: "Hulûk bir melekedür ki anıñ sebebiyle nefsdan ef'âli sühûletle şadır olur ve fikr ü rü'yete muhtâc olmaz. Meleke daği hey'et-i nefsäniye-i räsîheye dirler. Keyfiyet-i nefsäniye daği iki kışmdur. Biri ħâl ve biri melekedür. Serî'ü'z-zevâl ve ħayr-ı räsîh olursa ħacâlet ü daħk gibi aña ħâl dirler. Eger bañü'z-zevâl ü räsîh olursa şehâ vü şecâ'at gibi aña meleke dirler." (Nihâlî, yz. 1202, 28a-28b) şeklinde tanımlar.

Nihâlî; hyanet, zulüm, gadir ve diğer tüm kötü huyların insanın tabiatında var olduğunu söylemiştir. Buna rağmen insan nefis terbiyesi, riyazet, Allah'tan korkma gibi yollar ile kötü huyları terk ederler. Bazı insanlar ise tabiatlarına uyararak kötü huylarının esiri olur ve kötü bir halde hayatlarını sonlandırırlar. Bu tip kişiler diğer insanlara birer ibret vesilesidirler. Ahlak hakkındaki bir başka kısım ise ahlak ve muhittir. İkinci faslın *meşveret* bahsinde de değinilen bu kısım burada biraz daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Ahlaktan sonraki kavram başlığı "ez-zıdd" ismiyle zıtlar ve zıtlıkları açıklamaktadır. Eşyada zıtların mevcut olması onları birbirinden ayırmaya ve değerli olanı değersizden ayırt etmeye yarar. Akıllının yanında ahmağın, acının yanında tatlının yaratılması Allah'ın yüceliğinden kaynaklanmıştır. Zıtların ve zıtlıkların mevcudiyeti, evrende bir düzenin ve bir değerler sisteminin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Zıtların çeşitleri anlatıldıktan sonra Haccâc, Ma'rûf-ı Kerhî ve Râgıp Paşa'ya

¹⁷ Azdan daha az.

¹⁸ Kim ve ne?

dair üç hikemî kıssa nakledilir. Ayrıca Nihâlî bu hikmetli hikâyelerin yanında Nâbî, Râgıp Paşa, Vali Hasan Paşa gibi şairlerin eserlerinden de örnekler vermiştir.

Bu hikâyelerden sonra eserin en ilginç kısmı sayılabilecek yeni bir bölüm başlar. Burada denizcilik terimleri ile tasvirler ve benzetmeler yapılır. *Kalyon, üç direkli şayka, çekdiri, firkata, karyata, işkampavya, dürbin, karta, pusula, orsa, boca, alabanda, mancana, babafingo, alaborino* gibi terimler bu tasvirde kullanılanlardan bazılarıdır.

“Ez-zıdd” kavramından sonra eserde müstakil başlıklar bulunmaz. Ancak yine bazı konular üzerinde tartışmalar sürdürülür. Bunlardan birisi de *ikbal* ve *idbar* hakkındadır. Her bir kişinin derece ve yerine nispetle ikbali ve ikbaline nispetle de idbarı vardır. Bu bölümde *ikbal* sahiplerinin durumu, *ikbalin* kazanılması ve halkın *ikbal* sahiplerine olan tutumları anlatılır. Derece derece kazanılan *ikbalin* halk nazarında daha sıhhatli ve düşmanlık yaratmayacak bir durum teşkil etmesi konu edinilir. Pişmanlık yaratacak ahlak durumları da yine bu bölümde zikredilir. Örnek olarak: “*Haqq sübhānehū ve te‘ālā bir kavme virdüğü ni‘meti ve ‘āfiyeti tağyir eylemez kendü nefslerinden ef‘āl-i hamīde a‘māl-i kabīhaya tebdīl olmayınca.*” (Nihâlî, yz. 1202, 37b).

Bilgiçlik taslamak ve ömrünü bir iddia üzerine hasretmek, boş iddia sahiplerinin fesada uğraması ve ömrünü zayi etmesi, bu kimselerin inadı, ısrarı ve anlayışsız oluşları, bu tip insanların zengin tabakaya mensup olduklarında sergiledikleri olumsuz tutum ve davranışlar da devam eden bölümde anlatılır. Bu kısımlarda sosyolojik analizler yapıp çeşitli insan tiplerinin tasvirlerine yer verilmiştir. Boş iddia sahiplerinin ayrıca kimyagerlik, hekimlik, dervişlik, müneccimlik gibi uğraşlara meyil etmeleri anlatılmıştır. Bu tiplerin başka bir kötü ahlakî özelliği ise benlik duygusu taşımaları ve benlik taslamalarıdır. Buna binâen bu tip insanlara “sen bilmezsin”, “bu işin ehli değilsin” demek de zordur. Nihâlî’nin naklettiği şu anekdot bu durumu gayet iyi özetlemektedir: “*Hażret-i ‘Ali radiya’llāhu te‘ālā ‘anh hażretleri minberde iken gürūh-i muhālifinden biri bir mes‘ele su‘āl eyledikte bilmem diyü buyurduklarında yā ‘Ali bu maḥall bilmem diyeniñ maḥalli degildir diyü ta‘rīz eyledikte bu maḥall ba‘zını bilip ve ba‘zını bilmeyeniñ maḥallidür.*” (Nihâlî, yz. 1202, 39b).

Daha sonra kötü ahlaklı kimselerin insanı nasıl etkilediği ve bu insanlarla iletişim kurmanın insanı ne derece pişmanlığa sevk ettiği üzerinde durulur. Bu tip insanlar birinin kötü haberine sevinirler ve kötü haberden kendine bir iyilik erişeceğini zannederler. Hatta bundan haz alarak işini gücünü bırakıp kötü haberi duymayanlara iletmeye çalışırlar. Küçük menfaatleri için insanların telef olmasında bir mani görmezler ve başkasının zararından kâr etme peşinde koşarlar. Vakitleri daima ıstırap ve derin bir azapla geçer. Kimsenin sözünü, işini, aklını beğenmezler. Karışmadıkları iş, boyanmadıkları boya, girmedikleri kılık yoktur. Her taşın altından çıkarlar ve nerede kötü, çirkin bir iş görürlerse ona bulaşırlar. Nihâlî burada sözlerini daha da ileri götürerek bu taifeye “*veled-i zina*” ve “*bed-asl*” vasıflarını da yükler. Hatta şeyhlerin dahi bunların durumunu düzeltmeye kadir olmadığını şu cümlelerle belirtir: “*Meşâyih-i kirām daḥi bu maḳūleleriñ terbiyesinden ‘ācizdür. Ḥidmete ta‘yīn ider tekye’i fesāda virür. Esmā ta‘yīn ider fā’ide virmez ḥalvete şoḳar evvelkiden kāfir olur. Ba‘dehü şeyhiñ esmāı yanup seyāḫat virmekle elinden ḳurtulur.*” (Nihâlî, yz. 1202, 42a-42b).

İzleyen bölümde genellikle klasik tıp kitaplarında yer alan hava ve suyun ahlaka tesiri konuları işlenir. Hangi suların lezzetli olduğu ve içileceği, hangi havanın bitkileri nasıl etkileyeceği, bu bitkilerden çıkan meyvelerin insanı nasıl etkileyeceği anlatılır. Ayrıca hem ahlâk kitaplarında hem de İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde sıkça değinilen insan mizacı ve doğa ilişkisi, iklimler, coğrafya ve rüzgarların insana etkisi gibi konular anlatılır. Bu coğrafyada oluşan sıcaklıklar, burada yaşayan kavimler ve özellikleri, coğrafyaya mahsus olan hastalıklar yer yer ahlak-ı erbaa teorisine dayanılarak açıklanır. Eser, Sultan Selim Han'a ithaf ve dua ile nihâyete erer.

Klasik ahlâk kitapları genellikle amelî ve nazarî olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu kısımlarda ahlâkın felsefî konularının yanında amelî alanı ilgilendiren ev ve aile yönetimi, şehir yönetimi gibi kısımlar bulunmaktadır. *Mir'âtü'l-'Ukalâ'* da böyle bir taksimat bulunmamaktadır. Nihâlî mukaddimesinde belirttiği gibi kendinden öncekilerden "cem ve tertip" yapmıştır. Bu minvalde hem kendi döneminin bilgilerinden hem de geçmişte üretilen bilgilerden faydalanmıştır.

2.3.2. Eserin Şekil ve Üslup Özellikleri

Orta nesir diyebileceğimiz bir dille kaleme alınan eserde başlıklar Arapça yazılmıştır. Aralarda konu ile bağlantılı olarak Nâbî, Râgıb Paşa, Nedîm, İbn Kemâl, Nesîb-i Mevlevî gibi şairlere ait beyitlere yer verilmiştir. Yazar kaydettiği manzumenin sahibini belirtmemiştir. Sahibine ulaşamadığımız kimi mısra ve beyitlerin Nihâlî'ye ait olabileceği de düşünülebilir.

Eserde samimi ve akıcı bir üslubun yanı sıra yer yer konuşma tarzı da kullanılmıştır.

"Anlar bâtın pâdişâhlarıdır her ne söylerse söyler. Pâdişâhlar daği zâhirde böyledir. Filâna biñ altün virilstün yâhüd felân te'dîb olunsun dise ol sâ'atde emrini yerine getirürler. Ammâ ol kelâmı sâ'il söylese deli olmuş dirlər yâhüd dögerler işrâr iderse tîmâr-ğâneye hiç söz yok. Yine ol mişillü zevâtın kelâmlarını kendü derecelerinde olan 'ârifler añlar." (Nihâlî, yz. 1212, 3b).

Kitapta konuların daha iyi anlaşılması ve delillendirilmesi için ayet ve hadis iktibaslarının da yapıldığı görülmektedir. Eserde on beş adet ayet, altı adet hadis iktibasları yer almaktadır. Birkaç kısmî iktibas dışında ayet ve hadislerden iktibaslar tam olarak yapılmıştır.

"Kelâmuñ kıymetini bilmeklik beyhüde âheri mezemmet ü faşl eylememek ve su'al olunmayan şey'e cevâb virmemek ve vazîfe-i hâlî olmayan şöbete ve sırrını ifşâ eylememek ve yalân u fuşşiyât söylemeyüp ve hikâyât ve buña mümâşil olan kelâmlardan keff-i lisân eylemekdür. Kelâmuñ keşreti 'aqlıñ kıletine delâlet ider ve mürîş-i kısvet-i kalbdür.

لا تكثر الكلام بغير ذكر الله تعالى، فان كثرة الكلام بغير ذكر الله قسوة القلب، وإن أبعد الناس من الله القلب القاسي¹⁹

hadîs-i şerîfdür" (Nihâlî, yz. 1212, 5b).

2.3.3. Eserin Nüshaları

Eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla dokuz adet nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların tavsifi aşağıdaki gibidir.

¹⁹ Allah'ın zikrinden başka sözünü çoğaltma, çünkü Allah'ı zikretmekten gayri çok söz söylemek kalbi katılaştırır. İnsanların Allah'a en uzak olanı katı kalpli kimselerdir. Hadîs-i Şerîf: (Timîzî, Zühd, 61.)

2.3.3.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nüshası

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Osman Ergin Yazmaları bölümünde O. E. 479 numarada kayıtlı bu nüshanın ne zaman istinsah edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. 210x130 (140x70) mm ölçülerinde olup 55 varaktan ibaret olan nüshanın her sayfası 17 satırdan oluşmaktadır. Yıldızlı cetveller arasına yazılan eserin derkenarlarına başka bir eser haşiye olarak kaydedilmiştir. Eserin ismi kaydedilmemiş olup ahlak ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu haşiye metni diğer nüshaların bazılarında da görülmektedir. Nüshanın sondan bir sayfası boştur. Metinde cümle sonları içi altın yıldızlı küçük madalyonlarla belirtilmiş; cümle başları ve başlıklar sürh mürekkeple yazılmış olup âyet ve hadîsler kırmızı keşîdelidir. Eser içerisindeki başlıklar kırmızı kalemle yazılmıştır.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muhakkak eyleye âmîn

2.3.3.2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T 1989 numarada kayıtlı bu nüsha da tarihsizdir. Ölçüleri 209x131 (141x68)mm olan, 65 varaktan oluşan ve her varakta 15 satır bulunan bu nüshanın ser-levhası mihrabiye ve tezhiplidir. Aharlı kâğıda yazılan eserde cedveller yıldızlı ve siyahtır. 65b'de vazo içinde çiçek bulunmaktadır. Kırmızı renkli ve zencirekli meşin bir cilt özelliğine sahip nüshanın derkenarında başka bir eser haşiye olarak kaydedilmiştir. Başlıklar kırmızı kalemle yazılmış, cümle başları kırmızı çizgi ile belirtilmiştir.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muhakkak...ak eyleye âmîn

2.3.3.3. Hüsrev Paşa Kütüphanesi Nüshası

Esere ait nüshaların en eskisi olup 307 numarada kayıtlıdır. H. 1202/M. 1787-1788 senesinde istinsah edilmiştir. Müstensihi Es-Seyyid Muhammed Es'ad'dır. Bu nüshanın ilk 44 varağında *Miratu'l-'Ukalâ*, 44a-55b varakları arasında ise Lütfî Paşa'ya ait *Âsâf-nâme* adlı eser bulunmaktadır. Eserin 1a sayfasında 1271 tarihli bir mühür yer alır. Ser-levhası mihrabiye, cetvelleri yıldızlı ve siyahtır. Yer yer kelime başları kırmızı çizgi ile gösterilmiş ve başlıklar kimi zaman kırmızı kalemle yazılmıştır. Başlıklarda tezhip bulunmaktadır.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muhakkak...ak eyleye âmîn

2.3.3.4. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha T 262 numarada kayıtlıdır. 19 Rebülahir 1236/24 Ocak 1821'de istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Nüsha toplamda 50 varak olup ilgili metin kitabın ilk 34 varağında yer almaktadır. 35b-50a arasında ise Vehbî, Bâkî, Na'îm, Haşmet, Nedîm, 'İlmî, Hâkânî gibi şâirlere ait gazel, beyit, kıt'a vb. manzûmeler kaydedilmiştir. 237x164 (185x110)mm ölçülerinde olan eser, kâğıt özelliği olarak aharlı ve su yolu filigranlıdır. Önü mavi, sırtı lacivert bez kaplı bir cilt özelliğine sahip olup 1a ve 32b'de birer adet kütüphane mührü bulunmaktadır.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muhak...ak eyleye âmîn

2.3.3.5. Beyazıt Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha 9363 numarada kayıtlıdır. Toplam 21 varak olan, harekeli bir şekilde aharlı kâğıda yazılmış bu nüsha, hem eksik hem de metin açısından kusurludur. Müstensihi belli değildir. 1a sayfasında iki ayrı vakıf kaydı, dört ayrı şahsa ait vakıf mührü ile bir kütüphane mührü, 19b'de ise iki ayrı vakıf mührü bulunmaktadır. Müstensihi belli olmayan nüshanın 12 Şevvâl 1241/20 Mayıs 1826 tarihli ilk vakıf kaydına bakılarak bu tarihten önce istinsah edildiği söylenebilir.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: cevlân idemez ve's-selâm

2.3.3.6. Millet Kütüphanesi Nüshası

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu'nda 34 Ae Şeriyeye 665 numarada kayıtlı bu nüsha 61 varaktır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Derkenarlarında haşiyeye bulunmakta olup her varak 15 satırdan müteşekkildir. 208x131 (148x73) mm ölçülerinde olan bu nüshanın başında ve sonunda Ali Emiri Efendi'ye ait mühürler bulunmaktadır. Ser-levhası tezyinli ve tezhipli, cetvelleri çifte ve yaldızlı zencireklidir. Sırtı ve kenarları meşin, yüzü kırmızı atlas kaplıdır. Metinde başlıklar kırmızı kalemle yazılmış, kullanılan kimi terimler ve ifadeler kırmızı çizgi ile belirtilmiştir.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muhak...ak eyleye âmîn

2.3.3.7. Millet Kütüphanesi Nüshası

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Şeriyeye 666 numarada kayıtlı bu nüsha 56 varaktır. H. 1335/M. 1916-1917 senesinde istinsah edilen nüshanın müstensihi belli değildir. Nüshanın başında ve sonunda Ali Emiri'ye ait mühürler bulunmaktadır. Kenarları haşiyeli olup her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Ölçüleri 251x203 (142x85)mm olan kitabın cildi ise tam meşindir.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muha...kağ eyleye âmîn

2.3.3.8. Bağdatlı Vehbi Nüshası

Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Koleksiyonunda 1560 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi "Evâsıt-ı Cemâziye'l-ülâ isnâ ve sittîn ve mi'eteyn ve elf" (1262)/Mayıs 1846'dır. Müstensihi Hayrullah Efendi-zâde es-Seyyid Halil Eşref'tir. 36 varak tutarındaki nüshanın kenarlarında haşiyeye bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı kalemle yazılmış olup cetveller yaldızlı ve siyahtır. Ser-levhası tezhiplidir. Sondan bir sayfası boştur.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhak...ak eyleye âmîn

2.3.3.9. Hacı Mahmud Efendi Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi kısmında 6474 numarada kayıtlı bu nüshanın istinsah tarihi “Evâhir-i şehri Muharrem sene sittîn ve mieteyn ve elf” (1260)/ Şubat 1844’tür. 38 varaktan oluşan bu nüshanın müstensihisi belli değildir. Kenarlarında haşiyeye bulunan nüshada cetveller mavi kalemle tek çizgi halinde çekilmiş olup ser-levhada tezhip bulunmaktadır. Metin içerisinde başlıklar kırmızı kalemle yazılmıştır.

Başı: الحمد لله رب العالمين

Sonu: hidâyete muhakkık ü muha...kağ eyleye âmîn

Sonuç

Nihâlî İbrâhîm ibn Süleymân Halife hem hazırlamış olduğu tıbbî dair hacimli çalışması hem de *Mir’âtü’l-’Ukalâ* isimli ahlak kitabıyla 18. yüzyılda kendisine yer edinmiş önemli bir müelliftir. Bu ahlak kitabının ulaşabildiğimiz dokuz nüshasının bulunması ve kimi nüshaların derkenarlarına haşiyelerin kaydedilmesi, eserin zamanında ve sonrasında teveccüh gördüğünü, ahlak kitapları arasında hatırı sayılır bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Nihâlî’nin tıp ilmi ile meşgul olmasından dolayı eserin kimi yerlerinde tıbbî açıklamalar yapması ve konuyu bu şekilde ele alması esere orijinal bir özellik de kazandırmıştır. Yer yer eserde kaydedilen hikemî tarzdaki beyitler ve manzûmeler yazarın Osmanlı şiirine de vâkıf olduğunu göstermekte, eserin edebî bir özellik kazanmasını sağlamaktadır. Orta nesir diyebileceğimiz bir üslupla kaleme alınan eserde felsefî görüşlerin yanında tasavvufî açıklama ve örneklerin yer alması yazarın ilmî arka planının geniş olduğunu okuyucuya göstermektedir. Coğrafi terimler ile birlikte denizcilik terimlerine ayrıntılı olarak yer vermesi eseri ilginç hale getirmektedir. Eserin tertibi klasik ahlak kitaplarında yer alan ilm-i ahlâk, tedbîr-i menzil, tedbîr-i medîne gibi bölümlere ayrılmamıştır. Nihâlî’nin amacı kendinden önceki birikimden faydalanarak yeni bir seçki ve tertip meydana getirmektir. Müellif bu niyet doğrultusunda kimi zaman mizac ve ahlâk-ı erbaba gibi klasik teorilerden yararlanmış, kavramları tahkik edip derecelendirerek felsefî bir yöntem izlemiş, kendi döneminin tıp ve denizcilik terminolojisinden faydalanmıştır. Bazen de mutasavvıflardan hikayeler aktarmış, kelâm-ı kibârlar ve şiirler nakletmiş, hayattan örnekler vererek eserini edebî bir hüviyete büründürmüştür.

Proje olarak çalıştığımız ve tenkitli metnini tamamladığımız bu eserin bir inceleme ile birlikte kitap olarak da hazırlanarak araştırmacıların istifadesine sunulması planlanmaktadır.

Extended Abstract

Ethics connotes a set of concepts encompassing the good or bad habits, truths about human nature, virtues and so on. This subject has been frequently discussed in the field of literature as well as of religion, philosophy, logic, politics, etc. Halifzade Nihali ibn Suleyman is one of the authors of important ethics books within the framework of our classical literature. Nihali, who lived in the 18th century, served as a civil servant in Mecca and Medina, and deal with medicine.

In the sources, three works of the author are mentioned. The first one is the history book named *Mir'âtü'd-Devlet* and the work was introduced to the scientific world with the work of Süleyman Lokmacı. Author's second work is *Bostân-ı Etibbâ*, which is not known when it was written. The person who prepared the copy of this work is Seyyid Ibrahim Servet. The only manuscript copy of the work, which is a medical book, is in the Ankara Language History Geography Faculty Library İsmail Saip Books, registered at 2105/57 and it is 210 leaves.

The work named *Miratul-Ukala* is a book of ethics. At the end of the work, it was recorded that it was completed in December 1798/January 1799 according to the Gregorian calendar and in Recep 1213 according to the Hijri calendar. A sincere style is used in the work and its language is generally understandable and easy. In order to better understand the subject, quotes from verses and hadiths were made, wise couplets of poets such as Ragıb Pasha, Nabi and Nedim were included, and stories appropriate to the subject were added.

We can say that *Miratul-Ukala*, consisting of two parts, is a valuable work since it has 9 copies that we can reach. The author, who divided the first chapter into five groups in himself, covered topics such as the way of saying, the mind, the gaze and the influence, the importance of the measure, the fondness, and the love. The second part starts with the moral issue. Other issues addressed are the characteristics of human characteristics, the concept of contrast and its place in human life, the needlessness and unnecessary claim, the effect of natural conditions on human. The work ends with dedication to Sultan Ahmed III and prayer to him.

In the introduction part of the study, the subject of morality was mentioned, and prominent moral books were referred. In the next section, information about Nihali's life and works is recorded. His work named *Mir'âtü'l-Ukalâ* has been examined in terms of content and style, the catalog information of the nine copies of the work that we can access is included and the features of manuscripts are specified.

KAYNAKÇA

- Adî. Y. (2013). *Tezhîbü'l-ahlâk*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Bostânzâde. Y. E. (2020). *Ahlak aynası-mir'âtü'l-ahlâktan seçmeler*. (O. Yılmaz, Haz.). İstanbul: Hasbahçe Yayınları.
- Devvânî. C. (2019). *Ahlâk-ı celâlî*. (E. Okumuş, Çev.). İstanbul: Fecr Yayınevi.
- Duralı. Ş. T. (2013). *Kutadgubilig Türkçenin felsefe-bilim sözlüğü*. İstanbul: Dergah Yayınevi.
- Erman. O. (2018). *Nihâlî Mir'âtü'l-'Ukalâ (1799) (Giriş, çeviri yazılı metin-aktarı-dizimli sözlük-tıpkıbasım) (Yüsek Lisans Tezi)*. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Esad. M. (2018). *Bağçe-i safâ-endûz*. (R. Oğraş, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-212024/esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduz.html>.
- Fârâbî. (1999). *Mutluluğun kazanılması*. (A. Arslan, Çev.). Ankara: Vadi Yayınevi.
- Fârâbî. (2017). *es-Siyâsetü'l-medeniyye veya mebadî'ül-mevcûdât*. (M. S. Aydın, A. Şener, M. R. Ayas, Çev.). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Fârâbî. (2018). *el-Medînetü'l-fâzıla*. (Y. Aydın, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Gazâlî. İ. (2016). *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*. (S. Güle, Çev.). İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Gülşenî, M. (2004). *Ahlâk-ı kirâm*. (A. Tümsek, Haz.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hanifi. Ö. (2007). *Fârâbî'nin iki eseri*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Kaplan, Y. (2011). 18. yüzyıl şairlerinden Nihâlî ve dîvânçesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 57-110. <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/508/498>.
- Karaman. H. (2002). Ebû Bekir er-Râzî'nin felsefesinin kaynakları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1, 33-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52680>.
- Kâşifi. H. V. (2019). *Ahlâk-ı muhsinî*. (M. Demirkol, Haz.). İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kaya. M. (1991). Ebu'l-Hasan Âmirî. *DİA*, 3, 68-72.
- Kınalızâde, A. Ç. (2014). *Ahlâk-ı alâî*. (M. Koç, Haz.). İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kindi. (2015). *Felsefî risâleler*. (M. Kaya, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Lokmacı, S. (2021). İbrahim Nihâlî'nin devlet işlerindeki bozukluklar ve bunların düzeltilmesinde takip edilecek yollara dair lâyiha türündeki eseri: Mir'âtü'd-Devlet. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 70, 465-487. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1527510>.
- Mâverdî (2018). *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. (E. Urcan, Çev.). İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- Miskeveyh. (2017). *Ahlak eğitimi-Tezhîbü'l-ahlâk*. (A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Çev.) İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Müstakîm-zâde. S. S. (2000). *Mecelletü'n-nisâb*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nihâlî. *Bostân-ı etibbâ*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi. İsmail Saip Kitapları, 2105/57.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Osman Ergin Yazmaları, O.E. 479.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. T 1989.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. T 262, 1-34 vr.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. Hüsrev Paşa Kütüphanesi. 1-44 vr.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. Beyazıt Kütüphanesi. 9363.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. Millet Kütüphanesi. Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Şeriyeye 665.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. Millet Kütüphanesi. Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Şeriyeye 666.

- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. Süleymaniye Kütüphanesi. Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, 1560.
- Nihâlî. *Mir'âtü'l-'Ukalâ*. Süleymaniye Kütüphanesi. Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 6474.
- Tahir, B. M. (2000). *Osmanlı müellifleri*. (M. Tatçı, C. Kurnaz, Haz.). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Tusî. N. (2013). *Ahlâk-ı Nasrî*. (A. Gafarov, Z. Şükürov Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Süreyya. M. (1998). *Sicill-i Osmânî* (C. 4/2). (O. Hülagü, M. Ekincikli, H. Savaş, Haz.). İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Şefkat. (2017). *Tezkire-i şu'arâyı Şefkat-i Bağdâdî*. (F. Kılıç, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194367/sefkat-tezkiresi-tezkire-i-suara-yi-sefkat-i-bagdadi.html>.
- Uzluk. F. (1950). Bursalı Hekim Ali Münşî Efendi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8, 329-337. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1019/12351.pdf>.